

831/1962.

ARANY JÁNOS TOLDIJÁNAK ISKOLAI TÁRGYALÁSA

IRTA
SZÁNTÓ LŐRINC

Különlenyomat

az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló Iskolájának
1937—38. tanévi Értesítőjéből.

SZEGED, 1938.

XB 248118

53

ARANY JÁNOS TOLDIJÁNAK ISKOLAI TÁRGYALÁSA

IRTA
SZÁNTÓ LÖRINC

JÓZSEF ATTILA TANÍTÓKÉPZŐ
Pedagógiai Szakszervezeti
Bizottsága
Szeged, Hámán Kató u. 25.

839/1962.

Különlenyomat

az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló Iskolájának
1937—38. tanévi Értesítőjéből.

SZEGED, 1938.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
JUHÁSZ GYULA PEDAGÓGUSKÉPZŐ KAR
Interaktív Természetismereti Tudástár
Könyvtára

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

Lelt.sz.: 4249

B III

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001235787

Aligha dicsekedhetik irodalmi alkotás akkora lelkes fogadtatással és folytonosan növekvő elterjedéssel, oly mélyreható jellemnevelő erővel és nemzeti közérzést teremtő hatással, mint Arany János *Toldija*. Előadásának különös varázsa, szerkezetének művészi szabályossággal tagolt egysége, jellemfestésének érzéki szemléletessége, nyelvének törőlmetszett magyarsága és zamatos népies-sége, a népmesei egyszerűségnek és természetességnek művészi tökéletessége a megrendítő élmény teljességével hat az olvasóra. Ebbe a kristálytiszta remekműbe sűrített érzelmi, akarat és faji feszültség és művészi erő a legmélyebb élmény hatásával sugározódik át az olvasó lelkébe, legyen az gyermek vagy felnőtt, iskolázatlan vagy nagyműveltségű. Ezen értékeknél fogva különösen alkalmas a legszélesebb körű nevelői hatások közvetítésére. „A költemény nevelő ereje mind általános emberi, mind nemzeti szempontból szinte kivételes. Toldi alakja, amint ez eposzban meg van alkotva, a magyar embernek egyik ideálja, melyet századokon át hordott lelkében a nemzet, míg egy nagy költője megmintázta. Az imponáló testi erőnek magában is nagy becsülete van az ezer év óta folyton létharcok között forgott magyar nép szemében; de Arany hősében a roppant erőt lelki derékség nemesíti meg, erős természetes ész, határozott akarat, tiszta szív, mely igaz szeretettel csügg szerettein, tettétést haragjában sem ismer, lelkesedik minden szépért, nagyért, kivált a vitézi dicsőségért, hősi szellem, istenfélelem, hazaszeretet, királytisztelet, igazságszeretet, vészszületett lovagiasság, s még pusztító haragjában is gyermeki ártatlanság. Ezek nagyrésze kiválóan nemzeti jellemvonás is, és a magyar nép előtt rokonszenves. Mikor Toldi még szerencsétlenségében is megőrzi nagyrahitottságának tudatát, és nem mond le a dicső jövőhöz való jogáról, azzal a magyar népnek történetileg többször megnyilvánult érzését, valamint a maga derékségében való rendületlen hitét is képviseli.”¹ Csak természetes, hogy a magyar léleknek ez a költői tükre még a köl-

¹ Tanterv és Utasítás a polgári fiúiskolák számára. 53. l. — Utasítások a középiskolák tantervéhez. 48. l.

tő életében iskolai klasszikussá lett: 1879 óta a közép- és a polgári iskolai tanulmányok legfőbb költői olvasmánya.²

Miután a *Toldi* iskolai tanítási anyaggá lett, szükségesnek látszott oly *Toldi*-kiadás közrebocsátása, mely a tanítás kívánalmainak megfelelő elméleti ismeretekkel és magyarázatokkal siet az iskola segítségére. Ezt a feladatot töltötte be a „*Toldi tudósá*”-nak, *Lehr Albert*nek 1880-ban megjelent nyelvi és tárgyi magyarázatos kisebb kiadása, majd 1882-ben közreadott nagyobb kiadása, melyért a Magyar Tudományos Akadémia leveletőtagssággal, majd 1886-ban a nagy díjjal is kitüntette. 1892-ben a nyelvi és tárgyi magyarázatokat becses irodalmi magyarázatokkal bővítette, s műve ebben az alakjában a 14. kiadásban forog közközezen.³ Említésre méltó még *Székely Aladárnak* 1895-ben,⁴ valamint *Rupp Kornélnak* 1899-ben megjelent⁵ kommentárjai, s legújabbban *Nagy Sándornak* 1935-ben közreadott *Toldi*-tanulmánya,⁶ melynél tökéletesebb e tárgyról már alig remélhető, s nemcsak tudományos jelentőségénél, hanem pedagógiai értékénél fogva is hézagpótló alkotás: *a tanár számára a korszerű tanítás nélkülözhetetlen eszköze.*

A Toldi iskolai olvastatásának első kérdése: melyik osztályban lehet legsikeresebben kiaknázni a benne rejlő értékeket.

A középiskolában kezdettől fogva a mai napig a IV. osztályban tanítják, a polgári iskolában is így volt ez 1918-ig, amikor is a III. osztályba került. A *Toldi* a serdülőkor tipikus olvasmánya, mert

a mesékkel és a mondákkal szemben a reális életet képviseli; érdekesítő volta mellett a valóság iránti fanatizmust elégíti ki ;

a feszülő, vágyódó léleknek életpótlékot, életígértet jelent;

drámai elevenségű történet;

a kalandvágy kiélését teszi lehetővé;

a fiatalságnak a küzdelem és győzelem szellemében való él-

² Az 1879. évi 17630. sz. vkm. rendelettel kiadott középiskolai-, s az 1879. évi 25.409. sz. vkm. rendelettel kiadott polgári fiúiskolai tantervvel vonult be a *Toldi* az iskolába iskolai olvasmányként. — A leányiskolákban házi olvasmányként szerepel, bár a polgári leányiskolai tantervi utasítás lehetőséget ad iskolai tárgyalására is, mondván: „Az olvasmányoknak az egyes osztályok tantervében foglalt kánona nem korlátozó a tanárra; inkább csak a tárgykörre, a színvonalra, de különösen az esztétikai mértékre nézve kíván útbaigazítást adni.” — Az elemi iskolai olvasókönyvek részleteket közölnek, ami nem helyesíthető, mert „részek belőle az egésznek kára nélkül nem adhatók” (Erdélyi János).

³ *Arany János Toldija.* Budapest, Franklin-Társulat.

⁴ *Arany János Toldija.* Ugyanott.

⁵ *Arany Toldijának fejtegetése.* Ugyanott.

⁶ *Arany Toldija.* Budapest, Egyetemi Nyomda.

ményéhségét teljes mértékben kielégíti;

a hős saját erejére támaszkodva küzd a győzelemért;

lelkésítően hat a magyar vitézség és erkölcsi felsőség megnyilvánulása az idegen fölött;

hőse a legyőzött ellenfélnek nagylelkűen megbocsát;

fő érzelmi motívuma nem a szerelem, hanem az édesanya iránti szeretet;

állatok fontos szerepet játszanak.

A *Toldi* e tulajdonságoknál fogva a gyermeklélektan (ifjúságtan) tanúsága szerint a II., III. és a IV. osztályban egyaránt hatást keltő olvasmány, mégis a II. osztályos tanulók alacsonyabb értelmi foka kevésbé teszi lehetővé a költemény rejtett szépségeinek tudatos megéreztetését, s a kíváncsiság szempontok szerint való megbeszélését, így tehát a III. és IV. osztályba valónak kell minősíteni, mert ott megvalósíthatók mindazok a követelmények, melyek fejtegetéseink további során ismeretessé válnak.⁷

A Toldi iskolai tárgyalásának második kérdése: az anyagnak a tanmenetben való elhelyezése.

Az egyik felfogás szerint az egész művet közvetlenül egymást követő órákon kell tárgyalni, mert máskülönben a rendkívüli élményt jelentő költeményt a legtöbb tanuló otthon végigolvassa, s így elébe vágva a tanításnak, az érdeklődés s ezzel együtt a hatás csökken. Ez érveléssel szemben két ellenvetés tehető. A közvetlen egymásután következő órákon való tárgyalás esetén is alkalma van a tanulónak arra, hogy az első ének megismerése után az egész művet egy délután elolvassa. Ezt sok tanuló meg is teszi, de ez nem jelenti az érdeklődés csökkenését, mert a *Toldi* oly könyv, amit a fiatalság szívesen olvas el többször is,

⁷ Földessy Gyula: *Toldi a középiskolában* (Középisk. Tanáregyesületi Közlöny 1935. júniusi szám) c. cikkében az I. osztályban óhajtja olvastatni, azzal a megokolással, hogy a költemény „a népmese hőseit idézi elénk. Toldi anyja, György és Miklós kiélezett viszonya egymáshoz, Lajos király, az afjú, böles, szinte mindent-tudó uralkodó, Toldi Miklós rendkívüli ereje, a farkaskaland, a bika megfékezése, a kenyérbe tett száz arany, mind-mind a népmese figuráira és motívumra emlékeztetnek.” — Vitéz Fehérváry Dezső: *Melyik osztályban olvassuk a Toldi, illetőleg a Toldi-trilógiát?* (Ugyanott 1936. áprilisi szám) c. cikkében megokolás nélkül a II. osztálynak szánja a *Toldi*. — Nagy Sándor (az említett kitűnő *Toldi*-tanulmány szerzője): *Toldi a középiskolában* (Ugyanott 1935. szeptemberi szám) c. cikkében a III. osztályban jelöli meg a *Toldi* helyét, mert akkor már a Nagy Lajossal kapcsolatos történelmi olvasmányokra lehet támaszkodni, a tanuló kalandos olvasmányokon keresztül vágyik az élet megismerésére, megszűnne stilisztikai elmélet és példatár lenni (ugyanis a stilisztika a gimnázium IV. osztályában van); másfelől hangsúlyozza a IV. osztályban való fontosságát: „az érettebb tanuló lelkében könnyebben lehet elmélyíteni a magyar jellem és élet jellemző és szeretereméltó vonásait és képeit, az erkölcsi értékeket.” — Bartha József: *Hol olvassuk a Toldi?* (Ugyanott 1936. júniusi szám) c. cikkében a III. osztály mellett foglal állást.

ményéhségét teljes mértékben kielégíti;

a hős saját erejére támaszkodva küzd a győzelemért;

lelkésítően hat a magyar vitézség és erkölcsi felsőség megnyilvánulása az idegen fölött;

hőse a legyőzött ellenfélnek nagylelkűen megbocsát;

fő érzelmi motívuma nem a szerelem, hanem az édesanya iránti szeretet;

állatok fontos szerepet játszanak.

A *Toldi* e tulajdonságoknál fogva a gyermeklélektan (ifjúságtan) tanúsága szerint a II., III. és a IV. osztályban egyaránt hatást keltő olvasmány, mégis a II. osztályos tanulók alacsonyabb értelmi foka kevésbé teszi lehetővé a költemény rejtett szépségeinek tudatos megéreztetését, s a kíváncsi szempontok szerint való megbeszélését, így tehát a III. és IV. osztályba valónak kell minősíteni, mert ott megvalósíthatók mindazok a követelmények, melyek fejtegetéseink további során ismeretessé válnak.⁷

A Toldi iskolai tárgyalásának második kérdése: az anyagnak a tanmenetben való elhelyezése.

Az egyik felfogás szerint az egész művet közvetlenül egymást követő órákon kell tárgyalni, mert máskülönben a rendkívüli élményt jelentő költeményt a legtöbb tanuló otthon végigolvassa, s így elébe vágva a tanításnak, az érdeklődés s ezzel együtt a hatás csökken. Ez érveléssel szemben két ellenvetés tehető. A közvetlen egymásután következő órákon való tárgyalás esetén is alkalma van a tanulónak arra, hogy az első ének megismerése után az egész művet egy délután elolvassa. Ezt sok tanuló meg is teszi, de ez nem jelenti az érdeklődés csökkenését, mert a *Toldi* oly könyv, amit a fiatalság szívesen olvas el többször is,

⁷ Földessy Gyula: *Toldi a középiskolában* (Középisk. Tanáregyesületi Közöny 1935. júniusi szám) c. cikkében az I. osztályban óhajta olvastatni, azzal a megokolással, hogy a költemény „a népmese hőseit idézi élénk. Toldi anyja, György és Miklós kiélezett viszonya egymáshoz, Lajos király, az afjú, bölcs, szinte mindent-tudó uralkodó, Toldi Miklós rendkívüli ereje, a farkaskaland, a bika megfékezése, a kenyérbe tett száz arany, mind-mind a népmese figuráira és motívumra emlékeztetnek.” — Vitéz Fehérváry Dezső: *Melyik osztályban olvassuk a Toldi, illetőleg a Toldi-trilógiát?* (Ugyanott 1936. áprilisi szám) c. cikkében megokolás nélkül a II. osztálynak szánja a *Toldi*. — Nagy Sándor (az említett kitűnő *Toldi*-tanulmány szerzője): *Toldi a középiskolában* (Ugyanott 1935. szeptemberi szám) c. cikkében a III. osztályban jelöli meg a *Toldi* helyét, mert akkor már a Nagy Lajossal kapcsolatos történelmi olvasmányokra lehet támaszkodni, a tanuló kalandos olvasmányokon keresztül vágyik az élet megismerésére, megszűnne stilisztikai elmélet és példatár lenni (ugyanis a stilisztika a gimnázium IV. osztályában van); másfelől hangsúlyozza a IV. osztályban való fontosságát: „az érettebb tanuló lelkében könnyebben lehet elmélyíteni a magyar jellem és élet jellemző és szeretereméltó vonásait és képeit, az erkölcsi értékeket.” — Bartha József: *Hol olvassuk a Toldit?* (Ugyanott 1936. júniusi szám) c. cikkében a III. osztály mellett foglal állást.

mindig újabb és újabb szépségeket fedezve fel benne. Igaz, hogy a 12—15 éves tanuló irodalmi érdeklődésének egyik jellemző vonása az, hogy ugyanazt a könyvet másodszor már nem igen veszi kezébe, de a ritka kivételbe a *Toldi* is beletartozik. Az iskolai tárgyalásnak az a célja, hogy szempontjaival sok rejtett szépséget tudatosítson, s ezzel irodalmi ízlésre neveljen. Ha egymásutáni órákon pergetnők le Toldi történetét, nem volna elegendő idő ahhoz, hogy a mű a lelkekben érlelődjön, s anyagtorlódás miatt nem lehetne a szükséges könyvnélkülit elvégezni. Az az eljárás pedig, mely a könyvnélküli anyagot a tárgyalástól függetlenül végzeteti, esetleg hónapokkal későbbi időre halasztja, teljesen elhibázott, mert a tanuló szemében a robotmunka látszatát kelti, s így a nevelőhatást veszélyezteti.

Egy másik felfogás értelmében a *Toldi* egyes énekeit részekre tördelik, s az egész tanévre szétosztva tárgyalják. Ez a másik véglét. Minden iskolai olvasmány, így a *Toldi* minden egyes éneke is, szerves egésznek alkot, s több órára való széttagolása a legnagyobb hiba volna. Ilyen hosszadalmas tárgyalási móddal annyira szét-esne a költemény, hogy a tanulók érdeklődése valóban elveszne.

A helyes megoldás itt is az arany középút követése, ami abban áll, hogy az anyagot tizenhat órában heti egy-egy óras beosztással az első félévben osztjuk el a következőképpen:

1 bevezető óra: a *Toldi* keletkezése és hatása, az Előhang;

12 olvasmánytárgyalási óra az énekek száma szerint;

3 összefoglaló óra:

a mű tárgya, tartalma, alapgondolata;

a történet szereplői;

a költemény előadásmódja, nyelve, stílusa, műfaja, verselése.

Hangsúlyozzuk, hogy a *Toldi* nem elszigetelt tantárgyat képvisel, hanem a magyar nyelv és irodalom szerves részét alkotja, ennél fogva az elvégzett anyag számonkérése nem a következő Toldi-órán, hanem a közvetlenül következő órán történik.

A *Toldi-tanítás* harmadik kérdése: a módszeres elvek megálapítása. Itt arról van szó, hogy a tanítás „tud-e oly szuggesztív lenni, bele tud-e annyira nyomulni az ifjú lélek legmélyére, legbelsőbb rejtekébe, legtitkosabb műhelyébe, hogy a növendék a sajátos magyar szólás varázsától igazán boldognak érezze magát”,⁸ hogy áthassa az a hangulati közösség, „mely benne rezeg minden magyar ember szavában, családi körében, emlékeiben, hagyományaiban, reményeiben, vágyaiban, eszményeiben,”⁹ hogy ez a minden ízében nemzeti költeményünk teljes erkölcsi és széptani hatása szerint megértethető és átérezthető legyen, de úgy, hogy mindenkorra megtartsa vonzó varázsát.

A tanítás alapja kezdeti fogva napjainkig *Lehr Albert* magyarázatos *Toldi*-kiadása volt. Azonban az erre támaszkodó eljárás-

⁸⁻⁹ *Finácsy Ernő: Arany János. Magyar Pedagógia 1917. évf. 1—2. sz.*

rást az újabb irodalomtanítási áramlatok világánál revízió alá kell venni. Az irodalmi olvasástanítás termékenységének előfeltétele, hogy az óra ne *tan*, hanem valóban *olvasmány* legyen. A hangulatba-ringatás, az átéreztetés, az átételés az elsődleges követelmény, mert csak így meríthet a fiatalság élet- és emberismeretet, világnézetet, erkölcsi eszméket, faji öntudatot. Irodalomelméleti szempontok éreztetésére, tudatosítására és gyűjtésére is szükség van, de csak annyiban, amennyiben az elmélyedés és a tudatos műélvezés előmozdításának célját szolgálják. Véleményünk szerint a *Lehr*-féle magyarázatokhoz való alkalmazkodás megghiúsítja az élményesítést, mert elméleti síkba tereli a tanítást, s a hozzá nem értő a *Toldi*val való foglalkozás eredményét az elméleti ballaszt alapján ítéli meg. Ennek megfelelően Arany remekművét mondatról mondatra nyelvi és stilisztikai elemzésnek vetik alá, s ezzel nyelvi és stilisztikai példatárrá fokozzák le, az egyes énekek tartalmát a „Toldi meséje” cím alatt közölt anyagnak szinte szóról-szóra való betanultatásával rögzítik meg, a műfajra, szerkezetre, a személyek jellemzésére, az előadásbeli formákra, a nyelvre és verselésre vonatkozó ismereteknek-, valamint az énekekhez csatolt magyarázatoknak könyvszerinti tudását követelik, írásbeli feladatul nyelvi és stilisztikai elemeket íratnak ki, és tartalmi kivonatokat készíttetnek. Mindez azt jelenti, hogy a *Toldi* valósággal a magyar tanítástól független külön tantárgy, külön tankönyvvel és a többi elméleti tárggyal azonos követelményekkel. Miután a magyarázatokhoz való alkalmazkodás a tanítás ellaposítását idézi elő, ennek elkerülése végett minden elméleti anyagot nélkülöző *Toldi*-kiadást kell a növendékek kezébe adni. Legjobban megfelel a célnak a Magyar Könyvtárban megjelent *Toldi*, mert elméleti leckét kevésbé lehet belőle adni és amellet olcsó.

A módszeres elvek a következők:

1. Az énekek bemutató felolvasása — akár egyfolytában, akár részegységek szerint történik — a tanár feladata, hogy a költemény teljes gondolati, érzelmi és erkölcsi tartalmával együtt hasson, hogy a természeti leírások, az emberek bemutatása és a jelenetek megelevenítése szemléletes és megjelentő legyen, hogy a nyelvi kifejezés magyaros művészete teljességgel érvényesüljön. A tanulók nem csak hallgatják a bemutató olvasást, hanem a szöveget is kísérik, mert auditive és vizuálisan tökéletesebb a megértés és átérzés. Ha valamely ének másodszori elolvasására is sor kerül, azt kizáróan a tanulók végzik.

2. A költemény értékeinek kiaknázása a tanár irányította közös megbeszélésen alapuló feladat. Nem volna helyes, ha a tanár egyoldalúan az „anyagközlés” munkáját vállalná, az osztályt pedig a tétlen figyelő szerepére kárhoztatná. A tanár tiszte a tárgyalás irányítása, az osztály tevékeny közreműködésének megteremtése, s ezzel a kellő hangulat, az átérzés és átélés biztosítása, a költői szépségek tudatosítása, hogy a mű kivételes érté-

kei valósággal felszívódhassanak az élményéhes lelkekbe. A tanulók örömmel és versenyezve vesznek részt a megbeszélésben.

A tárgyalás szempontjai:

a) A célnak, kíváncsiságnak és helyzetnek megfelelően szükséges az énekek vagy részegységek tárgyának megállapítása, magvának kiemelése (vagyis néhány mondatban a lényeg összefoglalása), tartalmának részletes összeállítása, a cselekvény fokozatosságának éreztetése.

b) Rendkívül fontos bizonyos helyzetekben és jelenetekben való elmélyedés, a cselekvény lélektani rúgóinak elvont fejtegetés nélkül való feltárása, egy-egy lélekállapot megvilágítása, rámutatva arra, hogy miért történt ez és az, miért cselekedték a szereplő személyek ezt vagy azt, milyen meg gondolás, érzés, vágy vagy törekvés készítette őket elhatározásukra, hogyan jártak el, milyen következményekkel járt ez vagy az a tett, stb. Így egyrészt összeállítható a szereplő személyek jelleme, másrészt kiemelhető sok „alapvető emberi indulat: a becsvágy, a méltatlanul elnyomott tehetség lázongó keserősége, az irigység, a harag, az anyai és a fiúi szeretet, a tomboló fiatal kedv, a nagylélek megbocsátó készsége, az öröm, az elégtétel érzése”,¹⁰ mindezekkel éreztetve az erkölcsi világrend nemes összhangját. Az elmélyedés velejárója tehát az erkölcsi állásfoglalás, de távoltartva minden elvont moralizálást, mert különben a spontán átélés és a közvetlen erkölcsi hatás meghiusul.

c) A tárgyi magyarázat folyamán ki kell emelni a népi vonásokat, a táj- és természeti képeket, a korfestő részleteket. A költemény népiessége nem csupán nyelvén, hanem helyzetek rajzában is megnyilatkozik; ilyenek: a mezei munka déli pihenője, ebéd a nádasban, mulatozás a csárdában, a rozmarinos ablak, cívódás az örökségen, bujdosás, a nap és a hold gyakori szereplése, az időpontnak az égitestek állása alapján való megjelölése, stb. Táj- és természeti képek: a nyári rét, a nádas, az éj, a hajnal, a zivatar, stb. Korfestő részletek: vitézi élet, fegyveres kíséret, rúdhányás, bajvívás, díszes ruházat és fegyverzet, a királyi sátor, a középkori városkép, stb.

d) Igen hálás feladat a helyzetek, személyek és események közötti kapcsolat megteremtése, vagyis a művészi szabályossággal tagolt szerkezeti sajátosságok kifejtése. Ezek a következők:

a Laczfival való találkozás fellobbantja Toldi vitézi vágyát (I.), az özvegyvel való találkozás a cseh bajnok legyőzésének elhatározását (VII.);

György szidalmazza és tetteleg bántalmazza Miklóst (II.), majd pedig a háta mögött rágalmazza a király előtt (VIII.);

Miklós gyilkossága (III.) és a cseh bajnok legyőzése (XI.);

Bence fölkeresi Miklóst a nádasban (IV.) és a temetőben (X.);

¹⁰ Tanterv és Utasítás a polgári fiúiskolák számára. 54. l.

a farkaskaland (V.) és a bika megfékezése (IX.);

Miklós anyjától fájdalmasan elbúcsúzik (VI.), majd örvendetesen viszontlátja (XII.);

a fellobbanó vágy (I.) valósággá lesz (XII.);

a mű első részének központja a gyilkosság, a cselekvény színhelye Nagyfalu, az ellenfél György (I—VI.), a második rész központja a bajvívás, a cselekvény színhelye Buda, az ellenfél a cseh bajnok (VII—XII.);

az I. ének a megindítás: a főhős életkörülményei, vágya; a II—XI. ének a bonyodalom: a gyilkosság, a vezeklés, küzdelem a bűnbocsánatért és a vitézi életért; a XII. ének a kifejtlet: a hős célhoz ér.

e) A költemény előadásbeli sajátosságainak: az elbeszélő, beszéltető és leíró alak megkülönböztetése, stílművészetének: a szemléletesség (szóképek) és élenkség (alakzatok) éreztetése. nyelvi kincsesbányájának: a magyarosság, népiesség és régieség feltárása a tanulók hatáskörébe tartozik. Ez a követelmény nem jelent párhuzamos haladást a stilisztikai elmélettel, hanem már az I. énektől kezdve mind a jó, mind a szép stílus megnyilvánulásaira vonatkozik, mert helyes olvasástanítás esetén már az előző osztályokban megismerkednek a tanulók az idevonatkozó tudnivalókkal. A módszeres eljárás alapja nem a mondatról-mondatra való elemzés, hanem a tanulók a szakaszok sorrendjére való tekintet nélkül tetszés szerint mutatnak rá a kívánt jelenségekre, és emelik ki a legelrejtettnek látszó szépségeket. Pl. a tanárnak erre a kérdésére: Mi teszi a költő előadását annyira elevenné, szemléletessé? — a tanulók a könyvbe néznek, s pillanatnyi csend után megindul a beszélgetés: Ösztövére kútágas... — megszemélyesítés és hasonlat; És amint sereg kél szürke por ködéből... — hasonlat; És utána nyalka, kolcsagos legények... — díszítő jelzők; és így tovább. A költemény versalakjának megbeszélése az utolsó összefoglaló órán történik, úgy szerkesztve meg a tanmenetet, hogy a párosrímű tizenkettős a verselméletből már ismerős legyen.

3. A *Toldival* kapcsolatos házi foglalkozás könyvnélküli leckéből és írásbeli munkából áll.

A könyvnélküli lecke túlajtása túlterhelésre vezet, és ellen-szenvet kelt a remekmű iránt. Az Előhangon és az I. éneken kívül a többi ének mindegyikéből egy-két tetszésszerint kiválasztott szakasz megtanultatása elegendő.

Az írásbeli feladatok célja bizonyos helyzetek vagy jelene-tek elmélyítése, vagy vonatkoztatás az életre. A kettős elvnek megfelelően a következő fogalmazási tételek adhatók:
Bevezető óra:

Levél rokonomhoz vagy barátomhoz a *nagyerejű* Toldi Miklós történetének olvasásáról.

Első ének:

Toldi Miklós találkozása Laczfi nádor hadával.

- Amikor szégyen ért.
 Második ének:
 Toldi Miklós megszégyenítése.
 Pajtásom arculütött.
 Megsértettem barátomat.
- Harmadik ének:
 Repül a nehéz kő...
 Egy meggondolatlan cselekedetem.
 Egy indulatos pajtásom.
- Negyedik ének:
 Toldi vezekel.
 Amikor nagy bűn gyötörte lelkemet.
- Ötödik ének:
 Farkaskaland.
 Egy veszedelmes kirándulásom.
 Nem ijedtem meg.
- Hatodik ének:
 Miklós az alvó György ágyánál.
 Nem vagyok bosszúálló.
- Hetedik ének:
 Toldi fogadalma,
 Egy erős elhatározásom.
- Nyolcadik ének:
 A ravasz György felsülése.
 Megbántottam valakit.
 Észrevettem a rossz szándékot.
- Kilencedik ének:
 Nem vesztettem el lélekjelenlétemet.
 Hálátlanság.
- Tizedik ének:
 Váratlan találkozás.
 Váratlan vendég.
- Tizenegyedik ének:
 A cseh „bajnok”.
 A nemtelen ellenfél.
- Tizenkettedik ének:
 Legjobb az egyenes út.
- Első összefoglaló óra:
 Mit tanultam Toldi Miklós történetéből?
- Második összefoglaló óra:
 Toldi legszebb tulajdonsága.
 Miben akarom Toldit követni?
 Miért szeretem Bencét?
 Miért haragszom Györgyre?
- Harmadik összefoglaló óra:
 Levél rokonomhoz vagy barátomhoz a *nagylelkű* Toldi történetének elolvasásáról.
- Iskolai dolgozat:

Mi hatott meg legjobban Toldi történetében?

Minek örültem vagy szomorkodtam legjobban Toldi történetében?

Sok tanár a Toldival kapcsolatban rajzfeladatokat ad tanítványainak. Ez az eljárás egyrészt a népiskolai módszernek egy lényegesen más sajátságokkal bíró fejlődési szakaszra való kritikátlan átvitelében gyökerezik, nem számolva azzal az alapvető lélektani különbséggel, mely a feladat megoldásában a gyermek naiv élménykapcsolata és a 12—15 éves növendék céltudattal párosuló önkritikája között fennáll; másrészt abban a felfogásban leli magyarázatát, hogy rajzzal is lehet gondolatokat és érzelmeket kifejezni, megint csak figyelmen kívül hagyva azt a nagy különbséget, mely a nyelvvel s a színekkel-formákkal való megnyilatkozás között van. Mivel a primitív gyermekrajzok már nem elégítik ki a tanulókat, viszont a kíváncsi ábrázolási fokot csak kevesen tudják elérni, nem szabad a növendékeket rajzfeladatokkal gyötörni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tanár fel ne hívja a tehetséges rajzoló figyelmét a Toldi-kompozíciókra, esetleg a rajztanár bevonásával is. Az így keletkezett rajzok valóban komoly elmélyedés gyümölcsei, s így nagy nevelőértékük van.

Az anyag feldolgozásának negyedik kérdése: a tanítási órák módszeres felépítése. A Toldi-órák általában megegyeznek az iskolai olvasmány tárgyalásának módszeres menetével és szempontjaival.¹¹ Az egész anyag feldolgozásának módját a következő tizenhat tanítási vázlat tüntet fel.¹²

1. óra: *A Toldi tárgya: Előhang; keletkezése; hatása.*

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Az Arany Jánosról tanult költemények és ismeretek felújítása.

III. Célkitűzés.

Kiről szól Arany Toldija, hogyan keletkezett, és milyen volt a hatása?

IV. Tárgyalás.

1. A Toldi tárgya: az Előhang bemutatása és rövid megbeszélése.

2. A költemény keletkezése:

a) a Kisfaludy-Társaság pályázata;

b) Ilosvai;

¹¹ Szántó Lőrinc: *A magyar nyelv és irodalom tanítása.* (A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára XVII.) Szeged, 1937. 149—154. l.

¹² A vázlatok nem tévesztendőek össze a kötelező óravázlatokkal, mert a számonkérés anyagát nem tüntetik fel, egyebekben pedig itt-ott részletesebbek: irányt jelző szempontokkal bővelkedők.

a népmonda,
Petőfi: János vitéz.

3. A mű hatása:

a bíráló bizottság határozata;
az írók nyilatkozata;
Petőfi: Arany Jánoshoz (Petőfi és Arany barátsága);
külföldi fordítások.

V. Összefoglalás.

2. óra: Első ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Milyennek ismertük meg Toldi Miklóst az Előhangban?

III. Célkitűzés.

Milyenek voltak a nagyerejű Toldi Miklós életkörülményei?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása és megbeszélése három részegységben:

- a) Csak egy legény van talpon a vidéken (1—4. szakasz);
- b) Toldi találkozása Laczfi nádor hadával (5—12. szakasz);
- c) Toldi feldúlt lelkiállapotban hazaballag (13—14. szakasz).

2. Az ének gondolatmenete a hármas szerkezeti tagoltság szerint:

- a) kép: Toldi sóvárogva néz a messzeségbe; vállán vendégoldal:
- b) kép: Toldi sértett önérzetében vendégoldallal mutatja az utat;
- c) kép: Toldi bösz haraggal, a vendégoldalt keményen markolva hazasiet.

3. Toldi lealázó helyzete, vágya a vitézi élet után, rendkívüli testi ereje, önérzete, haragja. György szerepe.

4. Az ének előadásbeli formái, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

3. óra: Második ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Toldi lealázó helyzetének, vágyának, megszégyenítésének és haragos hazatérésének rövid felújítása. György szerepe.

III. Célkitűzés.

Milyen váratlan vendégre talált otthon?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása a fordulópontig (1—7. szakasz).

2. Rövid tartalmi megbeszélés:

- a) készülődés a nagy vendégeskedésre;
- b) Toldi György látogatása;
- c) György nem óhajtja öccsét látni.

3. Az ének bemutatása a fordulóponttól végig (8—16. szakasz).

4. Rövid tartalmi megbeszélés:

a) Miklós váratlanul megjelenik;
b) György eltaszítja testvérét, rágalmazza, majd arcul-
üti;

c) Miklósnak édesanyja iránti szeretete menti meg Györgyöt a biztos haláltól.

5. Az ének gondolatmenete a kettős tagoltság kiemelésével:

a) készülődés a vendégeskedésre, mert György látogatóba jött;

b) családi háborúság.

6. Miklós: jó, indulatos, anyját tisztelő.

György: gőgös, haszonleső, anyja iránt tiszteletlen, rosszindulatú, kapzsi, gyáva.

7. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

4. óra: Harmadik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Miklós fokozatos megszégyenítése: Laczfi parasztnak szólítja, György eltaszítja, szidalmazza, arcüti. A testvérvizsoly.

III. Célkitűzés.

György a szerencsés véletlennek köszönhetné életbenmaradását, mégis gyávasága miatt való szégyenkezése és fegyveres vitézei közt való biztonságérzése arra indította, hogy tovább ingerelje öccsét, ami borzalmas szerencsétlenségre vezetett.

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása.

2. Tartalmi megbeszélés:

a) Miklós bosszantása;

b) a gyilkosság (nem szándékos);

c) Miklós menekülése.

3. A gyilkosság hatása Miklós céljára.

4. Az első három ének drámai összefüggése.

5. Másodszori olvastatás.

6. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

5. óra: Negyedik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

A bűn nyomában járó lelkiismeretfurdalás. Miklós nem bátyja bosszúja, mint inkább büntudata miatt menekült.

III. Célkitűzés.

Hová bujdosott Miklós gyötrelmes lelkiállapotában?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása három részegységben, az egyes részek magvának a megállapításával:

a) Miklós vergődése a nádasban (1—8. szakasz);

b) Bence felkeresi Miklóst és megvendégeli (9—12. szakasz);

c) Bence rá akarja beszélni Miklóst a hazatérésre, de az búcsút mond eddigi életének (13—23. szakasz), bűne jóvátételének vágya indítja világgá.

2. Az olvasmány gondolatmenete a hármas szerkezeti tagoltság kiemelésével.

3. Miklós: vallásos, szereti anyját.

Bence: bőbeszédű, együgyű, hűséges.

4. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

6. óra: Ötödik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Toldi elhatározza, hogy világgá megy, de édesanyjától nem tud búcsú nélkül elválni, ezért hazafelé veszi útját.

III. Célkitűzés.

Milyen veszedelmes kalandja támadt Miklósnak útközben a nádasban?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása és megbeszélése két részben:

a) a farkaskaland (1—11. szakasz);

b) Miklós elmélkedése: a farkasok és György összehasonlítása, a gyilkos szándék felmerülése (12—16. szakasz).

2. Az olvasmány gondolatmenete a kettős szerkezeti tagoltság szerint.

3. Miklós: nagyerejű (vendégoldal, malomkő, farkasviadal). bátor.

4. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

7. óra: Hatodik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

A farkaskaland s az azt követő elmélkedés rövid felújítása. Miklós a farkasokkal hirtelen útnak indul.

III. Célkitűzés.

Hová igyekszik Miklós a farkasokkal?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása három részegységben, a részek magának a kiemelésével:

a) Miklós az alvó György ágyánál: a gyilkosság gondolata másodszor kísérti, de tréfává szelidül (1—6^{1/2} szakasz);

b) Miklós búcsúzik anyjától a boldog viszontlátás reményében (a 7. szakasz második felétől a 18. szakaszig bezárólag);

c) menekülés (19—21. szakasz).

2. Az ének gondolatmenete a hármas tagoltság szerint.

3. A fiúi szeretetnek legigazibb megnyilvánulása.
4. Miklós szándékának kiemelése: Budára megy.
5. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

8. óra: Hetedik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Toldi búcsúja, szándéka, menekülése.

III. Célkitűzés.

A sikertelen üldözés után hogyan jut Miklós a Pesttel szomszédos Rákosra, ahol a véletlen folytán a temetőben fordulóponthoz jut hányatott élete.

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása.
2. Tartalmi megbeszélés:
 - a) György sikertelen hajszája;
 - b) Miklós negyednapra Rákosra ér;
 - c) találkozás a síró özvegyel.
3. A Laczfival és az özvegyel való találkozás összehasonlítása.
4. Másodszori olvastatás.
5. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

9. óra: Nyolcadik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

György nagyfalui látogatásának felelevenítése (célja, viselkedése). Miklós után ő is fölszedte sátorfáját, és visszament Budára.

III. Célkitűzés.

Hová vezetett a ravasz György első útja?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása.
2. Tartalmi megbeszélés:
 - a) a rágalmazás fokozatosságának éreztetése;
 - b) a felsülés.
3. A II. és a VIII. ének összehasonlítása.
4. György: képmutató.
Lajos király: bölcs és igazságos.
5. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

10. óra: Kilencedik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

György a nagy lakomázás után visszament Budára, Miklós bujdosásában Pestre ért.

III. Célkitűzés.

Milyen különös kaland történt Miklóssal Pesten?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása a fordulópontig (1—10^{1/2} szakasz).
2. Tartalmi áttekintés: a bika megfékezése.
3. Az ének bemutatása a fordulóponttól végig (a 11. szakasz második felétől).

4. Tartalmi áttekintés: Miklós elmélkedése.

5. A farkaskaland és a bikaviadal összehasonlítása.

6. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

11. óra: Tizedik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Miklós fellobbanó reménye (az özvegygel való találkozás) és lemondása (elhagyatottsága a temetőben).

III. Célkitűzés.

Isten nem hagyja el az igaz úton járókat.

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása és rövid tartalmi megbeszélése két részben:

a) Bence felkeresi Miklóst (1—13. szakasz);

b) mulatozás a csárdában (14—23. szakasz).

2. Az ének kettős szerkezeti tagoltsága.

3. A IV. és a X. ének összehasonlítása.

4. Toldiné egyénisége: a fiáról való szerető gondoskodás.

Toldi mulatozása nem visszatartó vad duhajkodás, hanem a fiatalságnak, erőnek és jókedvnek szilaj megnyilatkozása: búcsú a szenvedéstől.

5. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

12. óra: Tizenegyedik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

Az özvegy, Toldiné és Bence sorsdöntő hatása Miklós életére.

III. Célkitűzés.

Hogyan lesz Toldi Isten segítségével a magyar becsület megmentője?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása három részegységben, mégpedig az első rész tárgyának megnevezésével, a második rész magvának kifejtésével, s a harmadik egység részletes megbeszélésével:

a) Toldi ruhát és fegyvert vásárol (1—6. szakasz);

b) a bajvívó hely (7—10. szakasz);

c) a cseh bajnok legyőzése (11—20. szakasz).

2. Az ének szerkezete.

3. A III. és a XI. ének összehasonlítása: a gyilkosság György ingerkedésének és Miklós lobbanékonyságának következménye, nem teljességgel beszámítható cselekedet, ezzel szemben a cseh-
hel való viadala tudatos rákészülés, a bajnoki rátermettség meg-
nyilvánulása.

4. Miklós: nagyerejű, bátor, istenfélő.

A cseh „bajnok”: kegyetlen, gőgös, istenkáromló, gyaláz-
kodó, orvtámadó, gyáva.

5. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

V. Összefoglalás.

13. óra: Tizenkettedik ének.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

A bajviadal felújítása. Ha a bűnt, vagyis a gyilkosságot bűn-
hődés, vagyis a vezeklő bujdosás követte, akkor az érdem, azaz
a nemzet becsületének megmentéséért elismerés jár.

III. Célkitűzés.

Milyen jutalmat kapott Miklós a hetvenkedő cseh legyőzé-
séért?

IV. Tárgyalás.

1. Az ének bemutatása a két befejező szakasz kivételével.

2. Megbeszélés:

a) Miklós győzelme és boldgosága:

kegyelem a gyilkosságért,

a király testőre,

az ajándékkard,

anyja megjelenése;

b) György bűnhődése.

3. A megható boldog családi jelenet egybevetése a családi há-
borúsággal (II. ének) és a fájdalmas búcsúval (VI. ének).

4. Párhuzam György lelketlen gonoszsága és előkelő hely-
zete, s Miklós becsületessége, megaláztatása és szenvedése között.
Az igazság diadalmaskodik, a hamisság bűnhődik, Miklós engesz-
telő lépésének kiemelése.

5. Az ének előadása, nyelve, stílusa.

6. A két befejező szakasz bemutatása és összevetése az Elő-
hanggal, mellyel szemben utóhangnak tekinthető. Utalás a tri-
lógia második és harmadik részére.

V. Összefoglalás.

14. óra: A Toldi tárgya, tartalma, szerkezete, alapgondolata.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

A tanulók beszámolnak a költemény legjobban tetsző részei-
ről, jeleneteiről, helyzeteiről.

III. Célkitűzés.

Toldi történetének összefoglaló tárgyalása.

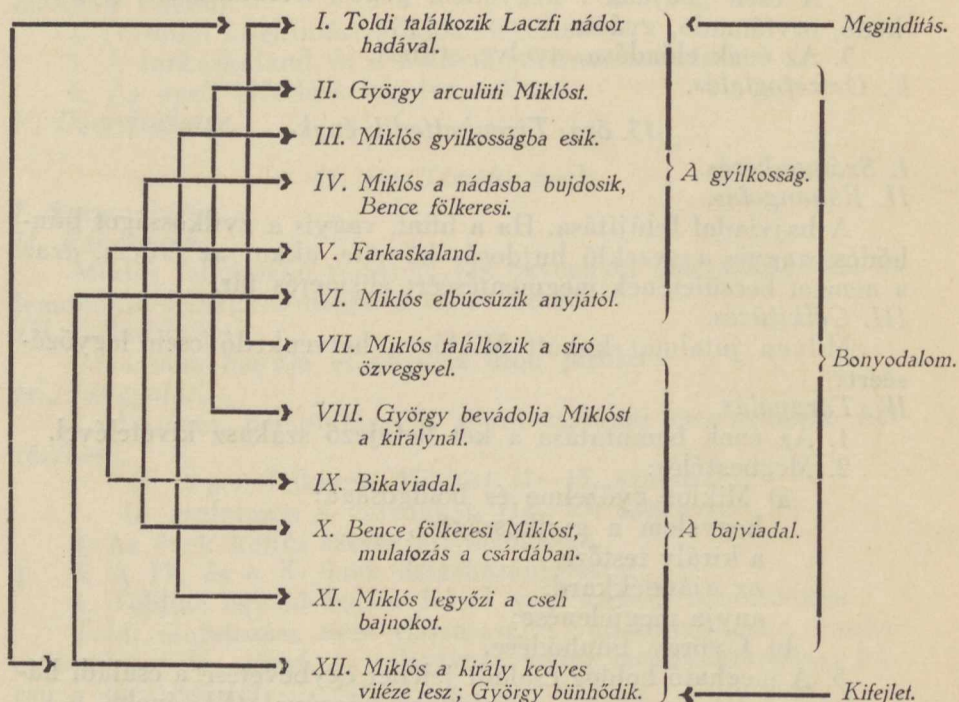
IV. Tárgyalás.

A tárgyalás alapja a megbeszélés folyamán keletkezett következő táblai jegyzet (füzetjegyzet):

Tárgya: Hogyan lesz Toldi Miklós sok küzdelem után a király kedves vitéze.

Tartalma, szerkezete:

Alapgondolata: Az igazság diadalmaskodik, a hamisság bűnhődik.

V. Összefoglalás.

15. óra: A Toldi szereplői.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

A költemény személyeinek számbavétele énekek szerint.

III. Célkitűzés.

Milyen emberek Arany Toldijának szereplői, s milyen viszonyban vannak a főhőssel?

IV. Tárgyalás.

A személyek tulajdonságait a megfelelő jelenetekre való utalással a tanulók állítják össze.

Miklós: erős, ügyes, daltás; vágyik a vitézi élet után, bátor, vitéz, indulatos, önérzetes, lovagias, nagylelkű, hazafias, őszinte, vallásos, önzetlen, jószívű, szereti anyját, bátyját, cselédjét. „Jellemében feltaláljuk mindazt, ami a magyar ember természetében

szép, nagy és becsülni való, egy szóval, a mi *igaz magyar*.¹³

György: gőgös, kapzsi, rosszindulatú, rágalmazó, gyáva, kép-mutató, anyja iránt tiszteletlen, testvérgyűlölő.

Toldiné: szerető és gondviselő édesanya.

Bence: együgyű, bőbeszédű, hűséges.

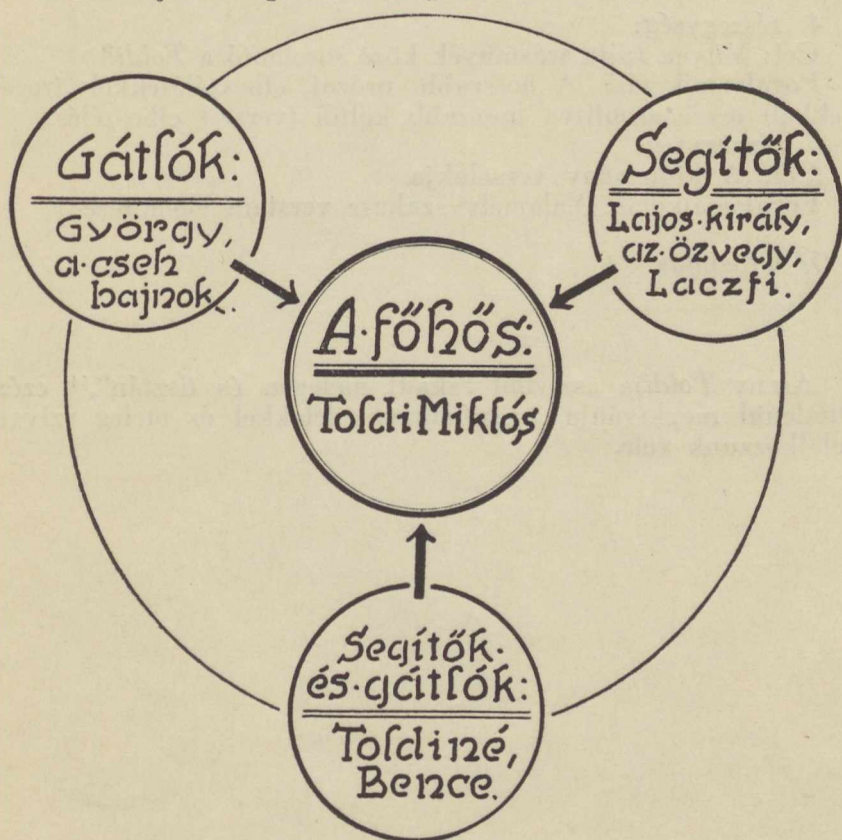
Lajos király: bölcs és igazságos.

A cseh „vitéz”: erős, kegyetlen, gőgös, istenkáromló, gyaláz-kodó, orvtámadó, gyáva.

Kisebb jelentőségű alakok: Laczfi nádor, az özvegyasszony, a kocsmáros, a cimbalmos.

Csoportok: Laczfi hada, György vitézei, a mészároslegények, a pesti nép, a király udvari emberei.

A megbeszéléssel kapcsolatban a személyek csoportosítása a következő rajzzal rögzíthető meg:

V. Összefoglalás.

16. óra: A Toldi előadása, stílusa, nyelve, műfaja, verselése.

I. Számonkérés.

II. Ráhangolás.

¹³ Tanterv és Utasítás a polgári fiúiskolák számára. 53. l.

A *Toldi* könyvnélküli részeinek felújítása.

III. Tárgyalás.

1. részegység:

Cél: A *Toldi* előadásbeli formái.

Megbeszélés: Az elbeszélő, a beszéltető és a leíró alak példák alapján.

2. részegység:

Cél: Stílusbeli sajátosságok.

Megbeszélés: A szemléletesség (szóképek) és élénkség (alakzatok) megnyilvánulása a könyvnélküli szemelvények alapján.

3. részegység:

Cél: A költemény nyelve.

Megbeszélés: Magyaros és népies szavak és szólások gyűjtése.

4. részegység:

Cél: Milyen fajta írásművek közé sorolható a *Toldi*?

Fogalomalkotás: A hosszabb prózai elbeszélésekkel (regényekkel) összehasonlítva hosszabb költői (verses) elbeszélés.

5. részegység:

Cél: A költemény versalakja.

Fogalomalkotás: Valamely szakasz verstani elemzése.

V. Összefoglalás.

Arany *Toldi*ja „szívből fakadt melegen és tisztán”,¹⁴ ezért feltétlenül megkívánja, hogy magyar lélekkel és meleg szívvel foglalkozzunk vele.

¹⁴ Arany: *Toldi szerelme*. I. 2.

37